

Четвъртият надпис на Мадарския конник

Зарко Ждраков

Този надпис на Мадарския конник (I D) е открит към края на 50-те години на XX век, но остава извън полезрението на изследователите, тъй като е предлагал недостатъчна информация за съдържанието на текста. Според неговият откривател Веселин Бешевлиев, той се състои от четири букви, разположени в два реда под десния заден крак на коня, но поради неговата фрагментарност, видният български учен не дава отговор дали буквите са остатък от самостоятелен надпис или принадлежат към надписите А, В или С и все пак, като най-вероятно, приема „въпросните букви да са остатък от един отделен малък надпис, състоящ се, може би, от едно или две лични имена, напр. Δανίηλ, Δαμίανος, Δαμάσος”, свързани с „името на художника, който е изработил релефа”¹. Магдалина Станчева споменава за този подпис без коментар².

Мястото, формата и контекстът на четвъртият надпис дават основание действително да бъде отделен от останалите писания, като символичен белег за изработването на триумфалния релеф през 705 година:

1. Ситуиран е в изобразителното поле на конника извън трите монументални владетелски посвещения на Тервел, Кормисош и Омуртаг, т.е. в секретното йерархично пространство, заемано по правило от твореца;

2. Буквите оформят колонка, обичайно за сигнирането на личните имена и прозвищата - срв. името на св. княз Борис в Поучителното Четириевангелие;

3. Присъства на символично място в изобразителното поле под подковата на конското копито и пред лапите на т.н. куче във връзка с шаманското придобиване на щастие и хтонична сила;

¹ Бешевлиев 1956, 51, 64, ф. 2, 19.

² Станчева 1996, 58.

4. Насочва към владетелят-създател на идейния проект (идеографа) и майсторът-изпълнител на проекта (зографа каменоделец).

Най-вероятно краткият надпис от четири букви разкрива прозвището на владетеля демиург и на неговият художник изпълнител с изпускането на последната гласна буква, характерно за тюркската писмена традиция:

ΔΑΜΓ

Дамга/ Дамгчи

Видният наш езиковед Антоанета Антонова-Гранберг направи следната справка за художествения термин *дамга/тамга*. Думата е засвидетелствана с архаичната си форма – дамга с първоначално значение на печат на притежателя-владетел (известни са златен, червен и черен), гарант за истинността, както и герб, но също и печат на производителя. Тя е запазена в българските говори с третото си значение на търговска марка, т.е. дамга по животните. Тюрките превеждат с *дамга* китайската идеограма *печат* за означаване на мистичните пози и жестове при будистите (санскр. Мудри). Същевременно тюрките означават с дамга мистичните три печата в Манихейските текстове.³ Всичко това безспорно свидетелства за важното място, което четвъртият надпис заема край Мадарския конник – подпис на скулптора *Дамгчи*.

Изобразителният контекст на надписа свидетелства за съществуването на прабългарска шаманска традиция в подписването. В подкрепа са също така засвидетелстваните лични имена Тамган в Херсонес и Тонган в Мурфатлар, които проф. Казимир Попконстантинов идентифицира като производни от художествения термин *дамга*. Подписът би отговарял на авторската лична позиция на кан Тервел в края на неговия надпис: ... *императорът с мене победи добре*.⁴ Освен това, българският владетел носи името на божествения демиург на езика на тюрките хакаси в Алтай - *Тер*

³ По тези въпроси виж: Clauson 1972.

⁴ Станчева 1996, 36.

‘Тангра’⁵. Това определя вписването и на другите двама владетели край конника. Единият е Кормесий, споменат в Именника като Кормисош (срв. алтайското име Кормушта Тангра на зороастрийския бог Ахурамазда), който изменил на петте велики от родовия съюз Дуло (вихтун). Той е от рода на „божествените князе” Бокил (срв. Бок~Бог~Бег от перс. Бага ‘герой, божествен’, т.е. богатир/багатур и тюрк. – il ‘княз, държава’). Известно е, че прозвището *богатир* присъства в титулатурата на тюркските кагани и се носи от сродниците. Тази титла носи Ураган/Органа, предводител на Дуловската партия по време на гражданската война през 630 година. Вторият кан, вписан край божествения конник на Мадарските скали е Омуртаг (срв. Омур/Умор в Именника от тюрк. *Юмер* ‘Живко’ и *таг* ‘камък, планина’), чието име най-вероятно изразява божественото прозвище „Жив камък” за Небесната планина Тангра таг (кит. Тиен шан). Заключителната част в надписа на кан Тервел изяснява визията с убития лъв, с когото се свързва топографски. Императорът отмъстил на узурпатора Леон с оръжието на Тервел – не случайно върху проболото лъва номадско късо копие е окачено българското знаме конска опашка.

Четвъртият надпис на Мадарския конник също така е в идейна връзка с надписа на Тервел, както и със сакралните визуални знаци в изобразителното поле. На първо място това е конят, който хуно-българите схващат етиологически във връзка с неговата пространствена трансгресия. Не случайно бащата на Тервел обновил родовата държава край Дунав като възпоменал харизматичното име на Атила (тюрк. At ‘кон’ и il ‘княз’) с персийското название за Бял кон – Аспарух. От дълбока древност конят се свързва с небесата и слънцето, изобразяван върху скалите на пещерата Ласко съвместно с бика (вероятен символ на луната). Представите за коня е че притежава хтонична сила, която му помага да преодолява пространствата – реално с плуване и мистично с летене (срв. Пегас). Тя е сублимирана в непрестанно движената опашка, възприемана от тюрките за знаме-туг. Връзката на коня с горното и долното пространство буквално се

⁵ Мифы, 500.

интерпретира с жертване на животното и неговото погребване с владетеля за да се осигури преминаването в отвъдното. Тази практика е засвидетелствана при траките и скитите, откъдето е позната и на хуно-българите в Алтай – срв. вградените конски костици в златните чаши от погребението на кан Кубрат (съкровището от Малое Перешчепино).

В античността творците понякога се подписват край изображението на коня⁶ и тази традиция следва дамгчията на Мадарския релеф, вписан под копитото на харизматичното животно. При своето движение конят дамгосва-белязва земята с подкованите си копита, както пишещия творец-шаман. Не случайно лазуритения печат на цар Симеон от Преслав, а също и много други български пирамидални печати, имат формата на копито.⁷ До ден днешен съществува поверие, че намерената подкова носи щастие и късмет, изпълнява се шамански ритуал на заплюване с нея на земята, т.е. териториално-пространствено утвърждаване на рода. Връзката на четвъртия надпис с подкованото копито на коня идентифицира този който прави дамгата като шаман-демиург и в този смисъл малко вероятно е да свидетелства за някакво лично име, още по-малко с гръцки или еврейски произход. Автографската практика да се представя делото с белег (инициал, лигатура, монограм, тайнопис) или прозвище, които заменят личното име, поради своята сакрална достатъчност, е характерна за ранната писмена фаза на българите. В Аспаруховото юбилейно съкровище от Банат (Надсентмиклош), поръчано през 693 високосна змия-година, българският владетел е вписан с инициала на името си в Именника – Есперерих върху тасовете 9 и 10, чашите с високото столче и ритона.⁸ Върху патерите той присъства само с титлата буил, а върху тас 20 с буила-жупан.⁹ Анонимността е привидна, тъй като бога вижда скритите неща, за което свидетелства надписа от Филипи на кан Сивинч Персиан: *Който и да дири истината, Бог вижда, и който и да лъже, Бог вижда. На християните*

⁶ Ждраков 2004, 111-112, 121-126.

⁷ Тотев 1993, 121-137.

⁸ Ждраков, Делева 2000, 53-73.

⁹ Добрев 2005, 273-414.

*българите направиха много добрини. И християните ги забравиха, но Бог вижда.*¹⁰

Автографската интерпретация на четвъртия надпис на Мадарския конник се подкрепя от неговото вписване пред лапите на т.н. куче, зад което е поместен гръцкия термин $\epsilon\lambda\omicron\iota\eta\sigma\epsilon\nu$ „направи“ във връзка с делото на Тервел¹¹. Този детайл често се пренебрегва, въпреки големите размери на животното пред лъва, с което майсторът подчертава неговата значимост.¹² За разлика от киргизите, които имат за прародител една червена ловджийска хрътка, българите почитат кучето като жертвено животно, както коня. Разсичането на куче се практикувало при клетва, а по неговите вътрешности се гадаело. Сакрализирането е очевидно във връзка с хтоничната природа на животното (срв. Анубис и Цербер), която традиционно мотивира неговото автографиране. Вероятно Атила е наречен „куче“ в Песен на Нибелунгите във връзка с родовия тотем и жертвата, още повече, че титлата кан (тюрк. can ‘кръв’) се асоциира в латинския контекст с кучето. Същото вероятно рефлектира при неговите потомци утигури, които се самоопределят като верни на византийския император кучета, за разлика от опасните вълци куртогури (кутригури). Размерите на звяра насочват към вълк-единак, което обяснява неговото безучастие в ритуалния лов. Вълкът е едно от възплъщанията на Тангра, откъдето е прародител на повечето Алтайсти народи. Той също е в генеалогическа връзка с кан Тервел като негов дядо Курт (тюрк. kurt ‘вълк’), както е наречен Кубрат в Именника, т.е. Курт бат „Големият вълк“ в памет на дядото на Атила Балабър (иранотюрк. „Бял вълк“). Не случайно основателят на Велика стара България става предводител на въстаналите срещу аварите куртогури (вълчи родови стрели). За разлика от кучето, вълкът широко е застъпен в българската ономастика – срв. Борис (тюрк. bars ‘леопард’, мистично съчетал качества на вълк и тигър), Борил (тюрк. Vor il ‘вълчи княз’), Асен (монг. А-шоно

¹⁰ Бешевлиев 1981, 80; Маврадинов 1938, 380-382.

¹¹ Станчева 1996, 47, 51.

¹² Стига се до там, че животното отсъства от Мадарското изображение върху монетните емисии от края на XX век.

‘Благороден вълк’) и не на последно място разпространеното до днес фамилно име Куртеви. Една етиологична легенда споменава двамата братя Унгар и Булгар, които били деца на вълк и хунска принцеса, т.е. синове на небето и на Земята майка.

Българската шаманска практика и запазените ритуали при Мадарските скали подкрепят идентификацията на вълка-прародител. Още навремето Геза Фехер потърси следите на прародителския култ в една от пещерите край конника. Действително и до днес местното население тачи Дядо Куртевата пещера над село Калугерица (Каспичан), а на Еньовден добрият вълк там прави билките лековити. В българския фолклор главатарят на вълците от мръсната седмица се нарича Куцулан и тази древна индоевропейска традиция е запазена при еднокракия с едно око стар морски вълк (срв. още представата за късмет, свързана със заешко краче и копитце на тревопасно животно. Това означава, че задния крак на животното в Мадарския барелеф е бил ритуално счупен за да изрази върховния статут на Курт бат – ясно личи подчертаното и единствено вдълбаване на камъка при задния десен крак.

Връзката на предните лапи на вълка демиург с четвъртия надпис, както и със споменатия термин „направи”, а също и с конската опашка над главата на звяра, може да бъде обяснена с творческото шаманско действие на владетеля идеограф и на изпълнителя. Творчеството при тюрките се свързва по традиция с владетелския култ като част от шаманизма. Практиката да се „пише” в небето (т.е. върху камък) е елитарна, за което свидетелства преданието, че един от синовете на цар Симеон се занимавал със скулптура¹³. Най-вероятно това е Боян (Вениамин) магьосника, украсен с българските одежди¹⁴ на езичник. Кремонският епископ Лиутпранд пише, че през 949 година Боян дотолкова бил изучил магията, че внезапно можел да се превръща от човек на вълк и на всякакъв друг звяра. По всяка вероятност Боян с харизматичното си владетелско име не е останал безучастен на броженията срещу цар Петър. Би могло да се допусне, че той е

¹³ Божков 1984, 182.

¹⁴ Гюзелев, Петров 1978, 205, 243, 257.

влязал във връзка с печенегите и руския княз Игор (Ингвар), който подготвял поход през 943 година срещу Константинопол. Цар Петър предупредил императора и руската операция била осуетена¹⁵. Печенежката атака срещу България по това време, би разкрила пъкления замисъл на съзаклятниците.

Творчеството на Боян магьосника е описано детайлно в руската Повест за княз Игор.

Най-точен превод на този текст е направил Райко Жинзифов¹⁶ още през 1863 година:

*Акъ някому Боян Вещий
Сакал да направит песня,
Растеквал ся с мисл по дърво,
Как вълк серы по земя,
Как сив орел под облак. (стих 2-3)*

Неговият превод се подкрепя от стих 14, според превода на Л. Стоянов от 1954 година, където се казва¹⁷:

*О бояне, славей на старото време!
Тия битки ти да бе възнял – под облаци литнал с мисълта си,
Славата на древни дни и днешни съчетал,
В пътя на Трояна се въззел
През поля към планини....*

Текстът разкрива мистичното единение на шамана с Тангра: мисловното сливане на преизподнята (пепелявия вълк) с небесата (тъмносивия орел) по време на творческия акт. По традиция това мистично сливане на време и пространство се съпътства със сексуална енергия. Владетелят шаман е жупан (овчар), който мистично дамгосва своето притежание, като възплъщава себе си чрез творбата в отвъдното. По същият начин при инициация се предава личното име на сина, така че творбата е

¹⁵ По тези въпроси виж Пламен Павлов - http://liternet.bg/publish13/p_pavlov/buntari/variagi.htm

¹⁶ Жинзифов 1863, 7-58. В другите преводи вместо мисъл, се превежда катерица.

¹⁷ <http://nevmenandr.net/slovo/trans.php?it=io>

като жив организъм възпоменат с творческия белег в света на идеите от своя идеолог и изпълнител в духа на уйгурската „Наука за щастието” – *Чрез две неща човек не остарява: неговото добро дело и второ неговата добра дума. Човек се ражда и умира. Гледай: останали са неговите добри думи. Гледай: с неговите думи е останало неговото име*¹⁸. Подобни мъдри думи изрича и кан Омуртаг, също засвидетелствал себе си край Мадарския конник: *Човек и добре да живее, умира и друг се ражда. Нека роденият по-късно, като гледа този надпис, да си спомня за оногова, който го е направил.*¹⁹

Високо в скалите четвъртия надпис-дамга свидетелства за небесния триумф на Тервел като цезар, достоен потомък на хунските императори. Но дамгата изразява и шаманското действие на скулптора изпълнител (каменоделеца), за когото има запазено едно местно предание²⁰. Според него, владетелят на Плиска извикал дялгерин от Охрид, който да го обезсмърти върху скалите, но след приключването на работата майсторът бил убит за да няма друго подобно изображение, а заплатените жълтици заповядал да бъдат заровени под конника. Разказът напомня за сакралните убийства, характерни за тюрките. Съкровището в легендата също е част от шаманската практика, за което свидетелства един старобългарски апокриф, който предписва в седмия Божи ден да се направи съкровище за да пребъде започнатото дело. Точно такава съкровище е направил кана жупан Есперерих (Аспарух) в харизматичната високосна 693 змия година, първият юбилей от създаването на Дунавска България – срв. тасове 9 и 10 в бантското съкровище от Нагъсентмиклош²¹. Смътният спомен за охридския произход на майстора би бил в подкрепа на българския етно-културен контекст, за който свидетелства надписа на кан Тервел – чичовците му в Солунско, единият от които със сигурност е Кубер в Битолското поле. Тази

¹⁸ Бешевлиев 1981, 126.

¹⁹ Бешевлиев 1981, 124.

²⁰ Красимир Митев от село Мадара ме информира за тази иманярска легенда през 2003 година.

²¹ Ждраков, Делева 2000, 53-73.

контактна зона между българи и ромеи би породила уникалното културно явление, наречено Мадарски конник.

Литература

- Бешевлиев 1956 = Велков, В., Г. Михайлов, В. Бешевлиев, Т. Герасимов, Ив. Венедиков, Ст. Станчев, Мадарският конник. Проучвания върху надписите и релефа. София, 1956
- Бешевлиев 1981 = Бешевлиев, В. Прабългарски епиграфски паметници. София, 1981
- Божков 1984 = Божков, А. Българската икона. София, 1984
- Гюзелев, Петров 1978 = Гюзелев, В., Петров, П. Христоматия по история на България. Т.1. София, 1978
- Добрев 2005 = Добрев, Ив. Златното съкровище на българските ханове от Атила до Симеон. София, 2005
- Ждраков 2004 = Ждраков, З. Въведение в историята на автографирането. София, 2004
- Ждраков, Делева 2000 = Ждраков, З., А. Делева, Към интерпретацията на съкровището от Надъ Сент Миклош – датиране на два таса (№9 и 10) с гръцки текст.- *Старобългаристика* XXIV (2000) 4
- Жинзифов 1863 = Жинзифов, Р. Новобългарска сбирка. Москва, 1863
- Мавродинов 1938 = Мавродинов, Н. Исторически бележки.- *Известия на Българския исторически институт*, 12, 1938
- Мифы = Мифы народов мира. Т.2. Москва, 1982
- Станчева 1996 = Станчева, М. Мадарският конник. София, 1996
- Тотев 1993 = Тотев, К. Пирамидален печат на цар Симеон. Сб. Преслав. Т. III. София, 1993, 125-137
- Clauson 1972 = Clauson, Sir Gerard. An Ethimological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. Oxford, 1972

THE FOURTH INSCRIPTION OF THE MADARA HORSEMAN

Zarko Zhdrakov

(Abstract)

The fourth inscription of the Madara Horseman was found in the late fifties of the twentieth century, however, it still remains far from the sight of researchers. According to Veselin Beshevliev, it consists of four letters, arranged in two rows under the right hind leg of the horse. The author suggests that most probably the letters belonged to a small inscription consisting of one or two personal names associated with the name of the artist who made the relief. The location, shape and context give reason the inscription to be separated in connection with the shaping of the relief:

1. It is situated in the visual field of the horseman away from the three monumental royal inscriptions of Tervel, Kormisosh and Omourtag, i.e. in the sacred hierarchy space normally taken up by the artist;

- 2 . The letters are arranged to make a column in a typical way used for signing personal names and nicknames;

3. It has a symbolic location within the visual field that is under the horseshoe of the hoof and just in front of the dog's paws, having to do with the acquisition of shamanistic chthonic force and happiness;

4. The content refers to the master – the doer of the relief, because the four letters could testify for his nickname which was characteristic for the Turkic written tradition:

ΔΑΜΓ

Damga /Damgchi 'relief, seal, sculptor'

The signature would testify as evidence for the Proto shamanistic tradition described in connection with the work of Bojan the Magician who was able to transform himself, effortlessly, into a wolf and into other beasts, and into a black eagle in the sky, and into a gray wolf on the ground, spreading his thoughts on the tree, i.e. the world pillar which in this case is the Madara cliff showing the triumph of Khan Tervel in the year 705.